

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ LXIII (3)

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA LXIII (3)

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LXIII
No. 3

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editors:
Miroslava Lukić Krstanović
Petko Hristov

International editorial board:
Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová
Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del
Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinská, Peter Finke, Ana Dragojlović

Editorial board:
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović,
Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović, Mladena
Prelić, Biljana Sikimić, Jadranka Đorđević Crnobrnja, Sanja Zlatanović

The reviewers:
Vojislav Stanovčić, Mirjana Morokvašić, Gordana Blagojević, Dragana Antonijević,
Danica Šantić, Duško Petrović, Uršula Lipovec Čebbron, Mirjana Bobić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić,
at meeting of the Department of Social Sciences SASA November 17th 2015

BELGRADE 2015

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LXIII

свеска 3

Главни и одговорни уредник:
Драгана Радојичић

Уредници:
Мирослава Лукић Крстановић
Петко Христов

Међународни уређивачки одбор:
Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартино-ва, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Татиана Подолинска, Петер Финке, Ана Драгојловић

Уређивачки одбор:
Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић, Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић, Младена Прелић, Биљана Сикимић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња, Сања Златановић

Рецензентски тим:
Војислав Становчић, Мирјана Мороквашић, Гордана Благојевић, Драгана Антонијевић, Даница Шантић, Душко Петровић, Уршула Липовец Чеброн, Мирјана Бобић

Секретар уредништва:
Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 17. новембра 2015. године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2015.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.co.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
Јелена Чворовић
аутори текстова

Дизајн корица:
Горан Витановић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Часопис Гласник Етнографског института САНУ индексиран је у: DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Српски цитатни индекс); Ulrich's Periodicals Directory; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Services)

The Bulletin of Institute of Ethnography SASA is indexed in: DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Srpski citatni indeks); Ulrich's Periodicals Directory; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities), NSD (Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS – Norwegian Social Science Data Services)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 – (Београд : Академска издања). – 24 cm

Полугодишње
ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај Summary

Истраживање миграција Research of Migrations

Мирослава Лукић Крстановић, <i>Интердисциплинарни дијалог о проучавању миграција. Овде и сада – свет</i>	507
Miroslava Lukić Krstanović, <i>Interdisciplinary Dialogue on Migration Studies. Here and Now –Worldwide</i>	511
Ана Крастева, <i>Mobile Balkans: Temporality, Types, Trends</i>	515
Ана Крастева, <i>Мобилност на Балкану: привременост, врсте, трендови</i>	536
Сања Златановић, <i>Методолошки и епистемолошки изазови истраживања коетничких миграција на послератном терену</i>	537
Sanja Zlatanović, <i>Methodological and Epistemological Challenges of Researching Co-Ethnic Migrations in a Post-War Area</i>	550
Петко Христов, <i>The Balkan “Gurbet / Pečalbarstvo” – Past and Present</i>	551
Петко Христов, <i>Балкански “гурбети / печалбарство” у прошлости и садашњости</i>	563
Јадранка Ђорђевић Црнобрња, <i>„И до Исланда су стигли“ – економска и политичка миграција Горанаца из Горе</i>	565
Jadranka Đorđević Crnobrnja, <i>“And they Reached Iceland” – Economic and Political Migration of Gorani from Gora</i>	579
Мирјана Павловић, <i>Миграција становништва са територије Србије у Турску у историјској перспективи. Проблеми концепције истраживања</i>	581
Mirjana Pavlović, <i>The Migration of Population from the Territory of Serbia to Turkey in a Historical Perspective</i>	593
Милина Ивановић Баришић, <i>Миграције село – град у другој половини 20. века у Србији</i>	595
Milina Ivanović Barišić, <i>Rural – Urban Migration in the Second Half of the 20th Century in Serbia</i>	608
Гордана Благојевић, <i>Повратак у Србију: животне приче ремиграната из САД од почетка 21. века до данас</i>	609
Gordana Blagojević, <i>Back to Serbia: Life Stories of the Remigrants from the United States since the Beginning of the 21st Century to the Present</i>	622
	503

- Marta Stojić Mitrović, Ela Meh, *The Reproduction of Borders and the Contagiousness of Illegalisation: A Case of a Belgrade Youth Hostel* 623
- Марта Стојић Митровић, Ела Мех, *Репродуковање граница и заразност илегализације: пример београдског хостела* 639

Научна критика и полемика
Discussion and Polemics

- Марта Стојић Митровић, *Првих десет година развоја сустава азила у Хрватској (с освртом на суставе азила у регији)* 641
- Уршула Липовец Чеброн, *Антрополошко истраживање у Крњачи, Боговађи и Бањи Ковиљачи* 643
- Сања Златановић, *Социјална култура у огледалу материјалне. Нове књиге Института за етнологију Словачке академије наука (I)* 645
- Соња Жакула, *Међународна летња школа и конференција "Keep it simple, make it fast!" Crossing borders of underground music scenes* 651

Тема броја:

Истраживање миграција

Topic of the Issue:

Research of Migrations

Мирјана Павловић

Етнографски институт САНУ, Београд
Mirjana.pavlovic@ei.sanu.ac.rs

Миграција становништва са територије Србије у Турску у историјској перспективи

Проблеми концепције истраживања

У првом делу рада хронолошки се прати исељавање становништва различите етничке припадности са територије данашње Србије на територију данашње Турске, док се у другом анализирају основне карактеристике свих таласа сумарно, као и предлози, перспективе и концепције будућих истраживања.

Кључне речи:

миграције, Срби,
Турци, таласи,
перспективе

Исељавање становништва с територије данашње Србије у Турску одвијало се вековима у више таласа, који су се међусобно разликовали не само по времену, већ и по типу миграције. Неке од њих биле су принудне, па и са елементима прогона становништва. Други тип су била спонтана исељавања, трећи представљају организоване, а четврти – договорене миграције, понекад и са одликама колонизације. Исељавањем је било обухваћено и сеоско и градско становништво, као и становништво које се разликовало по социјалном, верском, и етничком принципу.

Велике разлике настајале су и у процесу адаптације у земљи усељавања. Новодошли су насељавали различите области Турске, градске, као и сеоске средине, обично у групама према области из којих су долазили, али понекад и индивидуално бирајући, ако су били у могућности, пределе у којима су живели претходни досељеници.

На адаптацију у новој средини утицали у такође бројни фактори: време исељавања, тип миграције, социјални статус, верска и етничка припадност и сл. Свим досељеницима у Турску је било заједничко то да су покушавали да очувају своју веру, матерњи језик и традиционалне обичаје. Наравно, успешност прилагођавања је такође била различита, а многи досељеници у Турску су асимиловани, и то опет у различите етничке групе.

Миграције српског становништва

Још у византијском периоду средином VII века цар Константин III преселио је нека словенска племена у Малу Азију. Међу њима, претпоставља се, било је и Срба са Балкана, а усмена на њих очувана је у имену града Гордосервона (Град Срба), касније Сервохорион (Српско станиште) у Битнији¹ (Daničić 1978, 36). Исто тако, и византијски цареви из породице Комнина пресељавали су масе заробљеног српског становништва у Малу Азију. Тако их је, на пример, цар Јован II (1087–1143) као робље одвео у околину Никомедије², а његов син цар Манојло I (1118–1180) – у покрајину Сердике³ (Jireček 1978, 124).

Ипак, прича о масовнијим миграцијама из данашње Србије у Турску почиње за време територијалног проширења Османског царства на Балканско полуострво, када су Турци водили снажну колонизациону политику присилним премештањем становништва из новооснованих пограничних крајева у унутрашњост државе, а на њихово место доводили су турско становништво, често и из Анадолије. Основни узрок тих сеоба било је неповерење према борбеном стариначком становништву другачије верске и етничке припадности. Тако је султан Мехмед II Освајач (1432–1481)⁴ преселио 30.000 српских сељака као сужње у тридесет пет напуштених села у Турској. Е. Мушовић сматра да име Београдска шума, која је данас део Истанбула, датира из тог периода (Мишовић 1981, 65). Многи други истраживачи, међутим, заступају другачије мишљење, о чему ће бити више речи у наставку рада.

Међутим, из периода турских освајања у нашој историографији највише пажње посвећено је повлачењу српског становништва пред турским надирањем на север према Сави и Дунаву, а затим и преко њих, и насељавању у Аустроугарске земље. Најпознатија је сигурно Сеоба Срба у Аустрију под вођством патријарха Арсенија Чарнојевића, која је, по речима С. Ћирковића, потиснула сећања и на све друге миграције које су ишле у том правцу (Ćirković 1990, 37). Исељавања која су ишла у супротном правцу, а тема су овог рада, била су још више занемарена, ако не и заборављена.

У време османлијске владавине нашим простором долазило је до више таласа присилних миграција, али и спонтаних исељавања становништва са територије данашње Србије на територију данашње Турске.

Најзначајније, у том смислу, јесте присилно одвођење српског становништва из Срема и Београда као робља у Турску, након што је Сулејман I

¹ Античка покрајина на северозападу Мале Азије.

² Антички град који се налазио на месту данашњег града Измит у Турској.

³ Данашња Софија, главни град Републике Бугарске.

⁴ Име Fatih – Освајач добио је након освајања Константинопоља, данашњег Истанбула

Величанствени⁵ (1494–1566) 1521. године заузео Београд. Они су насељени у ширу околину Цариграда – Истанбула, у једном кварту самог Истанбула, и у Малу Азију, на полуострво Галипоље. Њихов мукотрпан пут цариградским друмом – “док су крвавих ногу гмизали ка Цариграду“ – заједно са светињама које су понели из београдских цркава описује, на основу казивања једног хроничара, Р. Самарџић: „Силан је народ излазио на пут између Београда и Цариграда да види прогнанике и поклони се иконама и моштима“ (Samardžić 1976, 87). Он претпоставља да је у поворци било „најмање две хиљаде мужава, жена и деце“ (87). Према И. Руварцу прогнаници су у Цариград пренели и светиње из Београдске цркве, што је обухватало: мошти св. Петке Параскеве, мошти св. Царице Теофаније и чудотворну и сребром обложену икону Мајке божије коју је, по предању, живописао јеванђелиста Лука (Ruvarcac 1881, 3). Султан је, врло прагматично, дозволио излажење народа на друм којим је колона пролазила и целивање моштију, икона и црквених утвари, под условом да се за то плати, а новац је ишао у царску ризницу. Исто тако, он је од цариградског патријарха тражио дванаест хиљада дуката да светиње не би бацио у море (Samardžić 1976, 89).

Како су досељени као робље, очекивало би се да су Срби у Турској били у потпуно подређеном душтвеном положају, односно да су живели без икаквих права и, самим тим, убрзано асимиловани. Историјски извори, међутим, говоре другачије. Срби досељени из Београда у Цариград у Београдску шуму били су задужени за чување и одржавање девет извора пијаће воде који су напајали читав Истанбул. Имали су статус „лични робови“ Сулејмана Величанственог и, као такви, многе повластице, посебно у плаћању пореза. Живели су у својим насељима издвојени од осталог становништва, а можда су се бавили и грађевинарством. Тако је Београдска шума – *Belgrad Omani*, која и данас постоји, добила име према њима. Поред тога, неки извори из тог периода наводе насеља Јени (Нови) Белград, Орта (Средњи) Белград и султан Белград, у којима су живели Срби (Matić 2012). По једном казивању, чија истинитост остаје под знаком питања, јер га нисам могла проверити у доступним историјским изворима, крајем 19. века они су због избијања куге присилно пресељени у оближње место Бехчекој. Назив места је турска кованица од речи *башта* и *село*. Многа запажања из тог времена сведоче да су Срби из Београдске шуме били и врсни баштовани, па отуда вероватно нови назив насеља. Према тим наводима, приликом последњег турско-грчког рата Срби су напустили и ово насеље и о њима нема више података, па се може претпоставити да су се претопили или у турско или у грчко становништво, у чије цркве су одлазили, јер својих нису имали (Исто).

Међутим, у енциклопедији Истанбула наводи се да, иако су основали село Белградчик (*Belgradcik Köyü*) у данашњој Београдској шуми, Срби су се из њега рано иселили, тако да се већ у 17. веку село помиње као грчко насеље.

⁵ Док је на западу добио име Величанствени због својих освајања, у Турској је Сулејман I познат под надимком Кануни – Законодавац због бројних реформи и закона које је увео у османлијску Турску.

У то време његови становници су се бавило воћарством, а убрзо су увидели и могућност да дођу до великих свота новца уступајући своје куће богатим и отменим Европљанима. Од XIX века у село почињу да долазе и богати Турци, тако да је оно постало омиљено излетиште, као и место за лов и забаву. Грци су напустили ово село и преселили су се у Грчку после потписивања Лозанског уговора 1922. године, али су пре тога све срушили „да камен на камену није остао“ (Göktürk 1961, 2476–2478)⁶. Слично наводи и Стојан Новаковић – када је 1898. године посетио село Београд, затекао је у шуми изван насеља црквицу с гробљем, али ни у њој, ни у црквеним књигама, као ни на гробљу није нашао никакве трагове који би сведочили о првим српским досељеницима. „Све је пропало и утопило се“ у грчку народност. Осим тога, он наглашава да је чуо „да је ту скоро село Београд опет расељено у друга места, зато што су сељани окривљени да не чувају довољно чистоту потока и језера“ (Novaković 1906, 253).

Наведимо и то да чак и о етничкој припадности протераног становништва из Београда постоје различита мишљења. Ниме, турски хроничар Феридун, који је водио дневник похода на Београд, записао је да су то били Срби, што је наша историографија, као што је већ наведено, прихватила и о томе проналазила бројне записе и материјалне доказе, док је аустријски историчар Хамер тврдио да су то били Бугари (Baysun 1961, 477).

Друга група досељеника настањена је између Једи куле и Силиври капије, око капије која се некад звала *Xylokerkos*, а данас Београдска капија (Baysun 1961, 477). С. Новаковић је око 1887. године посетио тај крај, који се звао Белиград мехала – Београдско насеље, али у њој није затекао српско становништво. Ипак, у кварту се налазила црква „Успенија св. Богородице, међу народом обично прозвана Београдска црква“. Он даје и детаљан опис цркве која је била „доста пространа, али прилично ниска (...) и (...) сиромашна“, као и четири престоне иконе за које су му свештеници рекли да су, по предању, донете из Београда (Novaković 1906, 253–255). Дероко, међутим, при својој посети Цариграду 1953. године, затиче Београдску малу, Београдску капију и Београдску улицу која до ње води и наводи да се „Стара грчка црква Успења у тој мали зове Панагиа-белиградиу или Теотокос-белиградиу – тј. Београдска Богородица“. Он детаљно описује, фотографише и скицира иконе које се налазе у цркви и закључује да ни икона Богородице, ни икона св. Ђорђа нису иконе донете из Београда 1521. године (Deroko 1955, 217–218, 220–221). Црква Београдске Богородице изгорела је у септембру 1955. године за време демонстрација у Истанбулу поводом Кипра (Radić 2008, 122).

Ипак, почетком XX века у Истанбулу је било Срба, о чему сведочи и податак да су неки од њих, будући да у Истанбулу није било њихове цркве, одлазили у српску цркву у Солону, на пример, због венчања. У црквеним

⁶ Најтоплије захваљујем професорки Мирјани Маринковић са Катедре за оријенталистику Филолошког факултета у Београду, која је превеле изворе на турском језику и тако ми омогућила њихово коришћење.

матикама у Солуну регистровани су као житељи Константинопоља (Blagojević 2012, 118).

Одисеја Галипољских Срба много је необичнија. Становници Галипоља веровали су да су из Јагодине, а то мишљење прихватио је и М. Филиповић у својој студији о њима (Filipović 2012, 31–32), као и П. Ивић на основу анализе њиховог говора (Ivić 2012, 566–426), мада њихову миграцију датира нешто касније у XVI или XVII век (426). На основу анализе касније доступних историјских извора више истраживача, међутим, сматра да су ове српске заједнице били пореклом из Срема (Војанић-Lukić 2012, 653–656; Urošević 2012, 659–663; Emecen 2012, 238 и др.).

Временом, живећи у окружењу турског и грчког становништва, у многим каснијим пописима поред српских имена почињу да се јављају и турска и грчка, што говори о њиховој исламизацији и још већој хеленизацији. Ипак, већина њих је невероватна четири века успела да очува свој етничитет. Тако се једна већа група 1914. године враћа у Србију, али уз велике проблеме и лутања. Већина се ипак насељава у околини Јагодине. Верујући да је њихово насеље Бајрамич након Првог светског рата припало Грцима, они се враћају у своје место (Filipović 2012, 24–25). Коначном поделом између Турске и Грчке, Бајрамич је припао Турској, па га Срби поново напуштају и после више перипетија на путу, долази до ремиграције у матицу. Власти Краљевине СХС 1100 особа насељавају у напуштене турске куће у варошици Пехчево, у данашњој источној Македонији (26–27). Приликом повратка у матицу дошло је чак и до присилног задржавања у Солуну. Анализом матичних књига у солунској парохији Светог Саве у Солуну, Г. Благојевић открива да су избеглице из Галипоља двадесетих година XX века у Солуну живеле „код српских штала“ (Blagojević 2012, 125–126). Потомци галипољских Срба у Пехчеву су и 1937. године, када их је проучавао М. Филиповић, чували свест о свом пореклу, језик и низ обичаја (28–124). Необичан феномен је да су ови становници после четири века очувања свог етничког идентитета у Турској, а затим и у Краљевини Југославији, после 1941. године и бугарске окупације те области, затим успостављања Републике Македоније, а потом и самосталне Македоније, изгубили свој језик и идентитет. На надгробним споменицима до Другог светског рата види се да су сахрањивани под старим презименима на „ић“. После Другог светског рата на гробницама истих породица пишу презимена која се завршавају на „ски“. Према попису становништва из 2002. године у Македонији тек 12 становника Пехчева изјаснило се као Срби (Čelaković 709–716).

И касније су Турци одводили Србе као робље у Турску за време ратова које су водили са хришћанским силама, пре свега Аустроугарском, и то из подручја Подунавља и Посавине.

Други тип принудног насељавања Срба у Турску био је данак у крви. Као што је познато, од прикупљених дечака стваране су елитне јаничарске јединице, одане само султану. Иако строго васпитани у војничком и исламском духу, неки од њих нису заборављали своје порекло, а најпознатији пример је Мехмед-паша Соколовић.

С друге стране, султан Сулејман Величанствени пресељавао је на Балкан анадолске номаде јер су били склони брзом привикавању на нове услове, а многи од њих доведени су на тај простор после гушења њихове побуне из 1602. године (Мушовић 1981, 65).

Миграција турског становништва

Неколико следећих узастопних таласа са територије данашње Србије у потпуности се разликују од претходних, првенствено јер обухватају Турско, односно муслиманско становништво. Навешћу прво основне таласе исељавања, а затим, у најкраћим цртама, њихове основне карактеристике, заједно са основним одликама адаптације становништва у новој средини.

Прво талас се јавља након продора српских устаника и Аустријанаца у Аустријско –турском рату (1683–1699) у дубину српске територије, када је забележена масовна сеоба муслиманског становништва. Тада су формиране и посебне махале у Једрену и Истанбулу, које и данас носе назив Нови Пазар (Јани Базар) (Мушовић 1981, 66).

Следе многобројни таласи који почињу након Првог српског устанка и трају још увек, а у појединим годинама попримају карактер правих сеоба (1804–1812, 1833, 1836, 1877–1879, 1882, а затим 1903, 1912–1914, 1924–1925). Поред миграција из Србије, било је и оних из Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније. Број исељеног становништва са ових територија у 19. и почетком 20. века немогуће је одредити, а миграција је, поред етничких Турака, обухватала и Албанце и исламизирано словенско становништво.

Према В. Чубриловићу, муслиманско становништво у Србији морало је три пута напуштати своје домове током XVIII века, те он сматра да јето један од главних разлога њиховог политичког и привредног слабљења (Ћубриловић 1958, 49). Њихова ситуација још више је погоршана у време борбе Србије за независност. Тако су, након Карађорђевог устанка 1804. године, устаници већ у пролеће и лето 1805. године покушали да очисте цео Београдски пашалук од Турака (Stanojević 1926, 324), али после гушења устанка 1813. године, Турци заводе страشان терор у пашалаку: „скоро сваког дана десетинама и стотинама људи је мучено и убијано“ (340). Стога у то време српско становништво бежи из Пашалука, а турско, односно муслиманско становништво се враћа. Међутим, због великих економских губитака током претходних исељавања, а Турци се више нису могли опоравити и у наредним годинама су били „осуђени на животарење“ (Ђорђевић 1984, 239–240).

Након Другог српског устанка Милош Обреновић је више пута покушавао да што пре исели све Турке, па је поводом тога слао и више захтева Порти. Турска је, међутим, стално одбијала те захтеве, али је, ипак, број Турака у Београдском пашалаку стално опадао. Те миграције су, међутим, како каже Т. Ђорђевић „биле нерегуларне и зависиле су од личне воље Турака“ (247). Дакле, исељавање у овом таласу ипак спада у категорију спонтаних миграција јер, иако је било притисака и лоше друштвене атмосфере у српском

окурењу, што је изазивало страх код Турака, није постојала законска обавеза да они напусте Србију.

То је управо основна карактеристика следећег таласа. Наиме, након Једренског мира између Русије и Турске (1829. године), султан је морао да прихвати организовано исељавање Турака из Србије. Тако је Хатишерифом из 1830. године било предвиђено да Турци не могу више становати у Србији, осим у градским гарнизонима, као и да своја имања распродају и да се иселе из свих села до 1834. године. Могли су остати само у селима која су директно била везана за градове. Дакле, то су биле систематске акције током којих је већина Турака напустила Србију. Изузетак је представљало двадесетак села из Соколске нахије (Stojanović 1994, 118, 122). Ипак, и поред отпор који су пружала, и та села су присилно исељена у лето 1834. године (123).

Како су Турци и даље одуговлачили са исељавањем, донет је нови хатишериф 1833. године, којим је одређен нови рок од пет година да се Турци варошани иселе из Србије. Ипак, и после овог рока у Србији је остало више хиљада Турака – Муслимана, нарочито по градовима: Београд, Шабац, Смедерево, Кладово и др. (Ђорђевић 1984, 248-249).

Михајло Обреновић се такође трудио да исели Турке из Србије и дефинитивно реши турско питање, јер је присуство Турака сматрано неподношљивим у Србији. Решавање тог питања убрзао је познати инцидент на Чукур чесми и турско бомбардовање Београда са Београдске тврђаве након тога. Да би се смирили сукоби у Србији, одржана је конференција у истанбулском предграђу Канлица 1862. године, на којој је одлучено да се турско становништво исели из Београдског пашалука, а да се градови Соко и Ужице поруше (Milićević 1994, 295). Турска је ипак задржала гарнизоне у Београду, Шапцу, Смедереву и Кладову (Stanojević 1926, 370). Тим споразумом је такође предвиђено да Србија мора да плати Порти одштету за исељавање Турака у износу од девет милиона гроша. Тада је један део Турака отишао из Београда у Турску и у близини Цариграда основао село истог имена (Bandžović 2001, 5). Овај навод, дакле, представља треће становиште о настанку села Београд у Београдској шуми у Истанбулу.

Дакле, први таласи после ослобођења Србије од турске власти имали су карактер бежаније и прогона, а обухватили су етничке Турке, али и муслиманско становништво уопште. Исељеници су се насељавали у Босну, али и Турску. Иако су се враћали у матицу, како су дужи период провели на овим просторима, нису се баш увек лако сналазили у културном окружењу матице. О томе, међутим, има најмање података.

Најважнија карактеристика миграција након Првог и Другог светског рата јесте да се одвијају на основу међудржавних уговора између држава Турске, с једне стране, и Краљевине Југославије, односно државе ФНРЈ, с друге стране. Србију тада у већем броју напушта муслиманско становништво које, поред ипак мањег броја етничких Турака, обухвата и Албанце, као и један број исламизираних Срба, у време Првог светског рата најчешће називаних конвертитима.

Према званичним статистичким подацима Краљевине Југославије, у периоду од 1927–1939. исељено је из Југославије у Турску 19.278 особа (Мишовић 1981, 68). Податак је непрецизан јер обухвата само случајеве у којима је поштована процедура, док је већи број илегалних исељеника незабележен, чиме је, с једне стране, потцењен њихов стваран број, а с друге стране, омогућена је политичка инструментализација других извора, која број миграната доводи до невероватних вредности. Узрок исељавања био је, с једне стране, економски фактор, јер је уништењем феудалних односа већи број муслимана остао без прихода, па је био принуђен да се преоријентише на занатство и трговину. Осим тога, постојали су и политички притисци према „нелојалном становништву“, који кулминацију достижу средином двадесетих година, када је укинута њихова партија, као и највећи број средњих верских школа, а долазило је и до отвореног мешања државе у послове Исламске верске заједнице. Велики утицај је имала и пропаганда обе државе. Наиме, Југославија је покушавала да се реши, како је сматрала, нелојалног становништва и добије земљиште за колонизацију свог становништва из других крајево, док је Турска „подесним становништвом“ насељавала крајеве из којих су претходно протерани Курди, Јермени и Грци. Кулминацију подстицаја за исељавање у обе државе представља југословенско-турска конвенција из 1938. године, којом је предвиђено исељавање 40.000 муслиманских породица у Турску (Јовановић 2008, 63). Њену реализацију, између осталог, омео је и Други светски рат.

Исељеници ових таласа претежно су насељавали област Егејског и Мраморног приморја. Са становишта Турске, ова два последња таласа имала су одлику колонизације, јер је Турска насељавала пределе који су остали празни после исељавања Грка.

Међутим, иако су у хрлили у Турску под утицајем пропаганде и превеликих очекивања, њихова адаптација у реформисаној Турској Кемала Ататурка била је скопчана с бројним проблемима и готово немогућа.

Током Другог светског рата и непосредно после њега исељавала се тзв. политичка емиграција, која се није мирила са променом државног уређења у Југославији. Масовније исељавање настаје након 1950. године, посебно након 1954. и траје до 1970. године. Поред Турака и Албанаца из Македоније, миграција обухвата и Муслимане из Санцака. Исељавало се на основу отпуста из држављанства Југославије и васике (дозволе) која се добијала преко турске амбасаде у Београду на основу доказа о турској припадности, за шта је често било довољно и познавање десетак турских речи (Мушовић 1981, 68). Тачан број исељеника овог таласа немогуће је утврдити, али је сигурно да је увелико преувеличан број од 190.000, који објављују турске новине „Хуријет“ од 18. априла 1978. године (69). Као и у претходном таласу, главни узроци исељавања су економски и политички фактор, највише повезани са аграрном реформом, колективизацијом и национализацијом, које су спроведене у социјалистичкој Југославији. Осим тога, значајно је утицао и верски фактор, а дозволе су се добијале и на основу спајања породица, при чему је породица веома широко схватана.

Исељеници овог таласа већином су се настањивали у градовима Истанбул, Измир, Бурса и др. Због лоше прихваћености и отежане адаптације формирали су посебна насеља у тим градовима: у Истанбулу – Кучукој и Пендик, у Измиру – Бузу и сл. Многи су врло брзо одлазили и у западноевропске земље на привремени рад, а новац слали породицама у Турској (74).

Последњи талас од деведесетих година 20. века, односно од избијања кризе и ратова на подручју бивше Југославије, иако бројчано није био мали, био је неорганизован, односно спонтан. Чини се да ти исељеници једини имају неретке и непосредне контакте са земљом из које су се иселили. Исто тако, иако су сматрали да одлазе, ако не у матицу, онда бар у блиску културну средину, ипак се, ни након дужег периода проведеног на овим просторима, нису баш увек лако сналазили у новом окружењу, па су се неки враћали, али о томе има најмање података.

Коментар

Проблеми истраживања вишевековних миграција, каква су описана исељавања становништва с територије данашње Србије у Турску, врло су комплексни. Немогуће је најпре, с једне стране, одредити број миграната у појединим таласима, као ни број становништва данашње Турске пореклом из данашње Србије или бивше Југославије. Е. Мушић, на пример, процењује да у данашњој Турској живи око 2 милиона потомака исељеника са југословенског подручја, као и да се они могу наћи скоро у сваком месту ове велике земље (70–71). Други проблем представља то што је миграција обухватала различите етничке групе: Турке, исламизирано словенско становништво, Албанце, мада поменути аутор сматра да је највише било исламизираних Срба. У земљи исељавања они су називани различитим именима – Мухацири, Мухамеданци, Турци, конвертити, муслиманско становништво, Муслимани (у смислу етничке одреднице), Босанци и Бошњаци. Е. Мушовић сматра да су се они и раније међусобно називали Бошњацима, а и данас је то најчешћи случај, бар судећи по литератури. Други, пак, сматрају да се они осећају Муслиманима, али у етничком смислу. Различити путници, који су и раније с њима долазили у контакт, као и наши туристи којих је данас све више у Турској, пак сведоче да су неретко наилазили и на појединце који свој матерњи језик најчешће означавају као „наш језик“, без било какве етничке одреднице, а неретко и српски језик. Осим тога, у прошлости у већем броју, а данас само спорадично, могу се срести и особе које се осећају и неформално изјашњавају као Срби муслиманске вере. Они изазивају највише контраверзи, па и врло негативних коментара, како међу Бошњацима и Турцима, тако и међу Србима, и то како у прошлости, тако и данас. Неке од таквих коментара могуће је пратити и на друштвеним мрежама („Pamte korene“). Исто тако, познато је да је међу обичним становништвом код нас увержено мишљење да су Срби припадници само православне вере и евентуално атеисти. Такво становиште заступа и Српска православна црква. Ипак, треба имати у виду да су поистовећивањем верске и

националне припадности Срби изгубили одређени део припадника који су се осећали и изјашњавали као католици и муслимани.

У Турској су, међутим, сви досељеници регистровани као Турци, јер та земља ни раније, па ни данас, није законски препознавала етничке мањине или их је врло рестриктивно признавала. Осим тога, исељеници су били приморани да промене своја имена и узму турска. Нека минимална права у Турској су, ипак, признавана само верским мањинама.

Адаптација становништва са ових простора у Турској одвијала се у врло сложеним условима. Иако је већина исељеника одлазила са великим обећањима и очекивањима бољег живота, досељеници су се, после Ататуркових промена у Турској, суочавали са сасвим другачијом друштвеном ситуацијом и Оријентом другачијим од онога који су замишљали. То се посебно односило на корените промене традиционалног друштва и потенцирање световних аспеката нове турске државе, са све већим ограничењима утицаја исламских институција на друштво у целини (укидање феса и фереце). Стога су се најчешће груписали у покушајима да очувају свест о пореклу, матерњи језик, некад и у 4. генерацији, своје традиционалне обичаје (свадбене обичаје, мобе, прела и сл.), затим језички фолклор (народне песме, доскочице, приче и шале), народне игре и сл. Све то је у немалој мери и данас видљиво у њиховим заједницама у Турској, посебно у сеоским срединама, иако никада нису имали своје посебне званичне организације или друштва. Изузетак представља само једно кратко време када су југословенски досељеници немуслимански исељеници после Другог светског рата имали исељеничко друштво „Југословенска слога“. Међутим, они су већином били у брачним везама са Грцима и нису знали српски језик. У почетку су се у друштво учлањивали и Мухацири, али су касније иступили, с једне стране, због притиска турских власти и кратковидности дипломатских представника југословенских власти, а с друге стране, због неповерења и секташтва у самом друштву (Bandžović 2012). Ипак, последњих пар година постоје нека обећања и покушаји турских власти да се уведе бошњачки језик у школе, али, колико нам је познато, то још увек није реализовано („Uskoro će preko...“).

На крају, можемо закључити да упркос великој жељи обе државе да се што више „Турака“ исели из Србије, те настани и асимилирају у Турској, њихове заједнице до данас су опстале. Проучавање тих заједница у овом тренутку било би, с једне стране, преко потребно, посебно када је реч о истраживањима са нашег подручја, јер их није било ни у прошлости нити их има данас. С друге стране, организовано истраживање, које би подразумевало јасну концепцију и методологију, а посебно учешће научних институција обе земље, за сада представља готово *немогућу мисију*, како због политичких прилика у Турској и непрепознавања етничких мањина у њој, тако и због великог утицаја политизације с разних страна, при чему се истиче да су сви они „само Бошњаци“.

Иако се етнички/национални идентитет у будућим истраживањима не може пренебрегнути када се има у виду истраживање миграција које су пред-

мет овог рада, концепцијски и методолошки добро засновано истраживање неминовно би требало да буде усредсређено на истраживање културног идентитета, али и различитих типова диференцијација у тим заједницама, од културних, у смислу традиционалне културе, преко језичких и етничких, јер то становништво и данас своје припадништво различито доживљава и изражава, бар незванично, до политичких и идеолошких различитости. Дакле, треба имати у виду да не само што је етницитет у великој мери политички феномен, такав је и културни идентитет, ма колико се то често не истиче. Најсврхосходније истраживање стога би било оно које би првенствено дозволило самим казивачима, припадницима тих заједница, да говоре о себи, а тек затим доносило класификације и закључке о различитим карактеристикама и последицама њихових миграција.

Литература

- Bandžović, Safet. 2001. „Iseljavanje muslimanskog stanovništva iz Kneževine Srbije u Bosanski vilajet (1862–1867)”. *Znakovi vremena: časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu* 12. Sarajevo: Naučnoistraživački institut Ibn Sina.
- Bandžović, Safet. 2012. „50 godina od progona Bošnjaka iz Kneževine Srbije (VIII)“. Sažeti rad: “Progon Muslimana Srbije 1830–1867“. *Elektronske novine Sandžak press*, 6. septembar. <http://sandzakpress.net/150-godina-od-progona-bosnjaka-iz-knezevine-srbije-viii>
- Baysun, Cavid. 1961. “Belgrad”. *İslam Ansiklopedisi*, 2. İstanbul: Cilt.
- Blagojević, Gordana. 2012. „Srbi u Solunu u prvoj polovini 20. veka. O religijskoj pripadnosti i etničkom identitetu“. Beograd: System Intelligence Products i Etnografski institut SANU.
- Bojanić-Lukač, Dušanka. 2012. „O prošlosti Galipoljskih Srba“ U *Galipoljski Srbi*, prir. Borisav Čeliković, 651–656. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz *Zbornik za društvene nauke*, 48 (Novi Sad 1967: Matica Srpska).
- Göktürk, Hakkı. 1961. “Belgradcık Köyü”. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 5. İstanbul: Cilt.
- Deroko, A. 1955. „Beogradska ikona Bogorodice u Carigradu“. *Starinar*, organ Arheološkog instituta SANU. Nova serija knj. III-IV/1952-1953: 217–221.
- Dinić, Mihailo. 1978. *Srpske zemlje u srednjem veku*. Beograd:
- Đorđević, Tihomir. 1984. *Naš narodni život 2*. Beograd: Prosveta.
- Ekmečić, Milorad. 1994. „Srpski narod i istočno pitanje“. U *Istorija srpskog naroda V-1, ur. Vladimir Stojančević, 484-526*. Beograd: Srpska književna zadruga.

- Emecen, Feridun. 2012. „Istorija jedne migracije s početka XVI stoleća. Sremski izgnanici na Galipolju“. U Galipoljski Srbi, prir. Borisav Čeliković, 681–698. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz Istorijski časopis, XLII–XLII (1995-1996) Beograd 1996: Istorijski institut SANU).*
- Ivić, Pavle. 2012. „O govoru galipoljskih Srba“. U Galipoljski Srbi, prir. Borisav Čeliković, 143–649. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz Glasnik Etnografskog instituta, XVI–XVII (Beograd 1971).*
- Jireček, Konstantin. 1978. Istorija Srba I. Beograd: Slovo ljubve.*
- Jovanović, Vladan. 2008. „In search of homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941“. (56-67) Tokovi istorije 1–2. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.*
- Matić, Luka. 2012. „Beograd u srcu Turske“. Dnevni akter, 23. decembar. <http://www.akter.co.rs/weekly/33-politika/25378-beograd-u-srcu-turske.html>*
- Milićević, Jovan. 1994. „Druga vladavina kneza Miloša Obrenovića – druga vladavina kneza Mihaila Obrenovića“. U Istorija srpskog naroda V–I, ur. Vladimir Stojančević, 286–394. Beograd: Srpska književna zadruga.*
- Mušović, Ejup. 1981. „Jugoslovensko iseljništvo u Turskoj“. 65–75. Zbornik radova Etnografskog instituta 12. Beograd: Etnografski institut SANU.*
- Novaković, Stojan. 1906. „Naselja Beograđana od 1521. godine u Carigradu i njihova crkva Uspenija sv Bogorodice“. U Balkanska pitanja i manje istorijsko-političke beleške o Balkanskom poluostrvu 1886–1905. Beograd: Zadužbina I. M. Kolarca.*
- „Pamte korene: 9 miliona Srba danas živi u Turskoj.“ 2014. Kurir, 9. novembar. Pristupljeno 10. 9. 2014. <http://www.kurir.rs/komentari/pamte-korene-9-miliona-srba-u-turskoj-ponosno-isticu-svoje-poreklo-clanak-1547155>*
- Radić, Radivoj. 2008. „Beogradska šuma nadomak Istanbula“. Beogradski književni časopis 10. Beograd.*
- Ruvarac, Ilija. 1881. „O svetinjama beogradske crkve g. 1521. “. Glasnik Srpskog učenog društva XLIX. Beograd: Državna štamparija.*
- Samardžić, Radovan. 1976. Sulejman i Rokselana. Beograd: Srpska književna zadruga.*
- Stanojević, Stanoje. 1926. Istorija srpskog naroda. Beograd: Izdavačka knjižarnica Napredak.*
- Stojančević, Vladimir. 1994. „Srpska nacionalna revolucija i obnova države od kraja XVIII veka do 1839“. U Istorija srpskog naroda V-1. prir. Vladimir Stojančević, 7–160. Beograd: Srpska književna zadruga.*
- Ćirković, Sima. 1990. „Seobe srpskog naroda u kraljevinu Ugarsku u XIV i XV veku“. 37–46. Seobe srpskog naroda od XIV do XX veka. Zbornik radova*

posvećen tristogodišnjici Velike seoba Srba. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Urošević, Atanasije. 2012. „O galipoljskim Srbima“. U *Galipoljski Srbi*, prir. Borisav Čeliković, 657–663. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz *Glasnik Etnografskog instituta, XVI–XVII* (Beograd 1971).

„Uskoro će preko 2 miliona Bošnjaka u Turskoj dobiti pravo na obrazovanje na bosanskom jeziku“. 2014. *Elektronske novine Sandžak press*, 7. januar. Pristupljeno 7. 10. 2014. <http://sandzakpress.net/uskoro-ce-preko-2-miliona-bosnjaka-u-turskoj-dobiti-pravo-na-obr...>

Filipović, Milenko. 2012. „O prošlosti galipoljskih Srba“. U *Galipoljski Srbi*, prir. Borisav Čeliković, 19–142. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz *Glasnik Etnografskog instituta, XVI–XVII* (Beograd 1971).

Čeliković, Borislav. 2012. „Pogovor“. U *Galipoljski Srbi*, prir. Borisav Čeliković, 703–716. Beograd: Službeni glasnik i SANU. Preštampano iz *Glasnik Etnografskog instituta, XVI–XVII* (Beograd 1971).

Čubrilović, Vasa. 1958. *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*. Beograd: Narodna knjiga.

Mirjana Pavlović

The Migration of Population from the Territory of Serbia to Turkey in a Historical Perspective

The first part of the paper presents in chronological order emigration of different ethnicities from the territory of today's Serbia to the territory of present-day Turkey, while the second part of the paper analyzes the main features of all emigration waves in brief and proposes perspectives and concepts for future research.

Key words:

migration, Serbs, Turks, migratory waves, perspective